

ГРОМАДЯНСЬКІ ПАРТІЇ СЛОВАЧЧИНИ В 1947 р.: ПРИЧИНИ ПОЛІТИЧНОЇ ПОРАЗКИ

ВОВКАНИЧ І. (Ужгород), ШУТАЙ Ш. (Кошице)

Демократична партія, Партія свободи і Партія праці – некомуністичні, громадянські політичні сили Словаччини у 1947-1948 рр. в ході жорсткої боротьби за владу та історичний вибір шляху розвитку суспільства поступово були витіснені Компартією Словаччини і Компартією Чехословаччини на периферію суспільно-політичного життя країни. Словацькі громадянські партії, які покладалися на непорушність принципів парламентської демократії у повоєнній ЧСР і сподівалися на можливість цивілізованої співпраці із комуністами в рамках Національного фронту і коаліційної влади, уже восени 1947 р. зазнали першого нищівного удару з боку КПЧ і КПС в Словаччині. Контрольовані комуністами правоохоронні органи звинуватили демократів у словацькому націоналізмі та сепаратизмі, зв'язках із «людацьким» підпіллям. Після лютого 1948 р. комуністичного путчу в Празі Демократична партія, Партія свободи і Партія праці були повністю дезінтегровані, сателітизовані і «комунізовані» правлячою КПЧ.

Діяльність громадянських партій у перші повоєнні роки недостатньо висвітлена в сучасній українській та, частково, і в словацькій історіографії. Поза увагою дослідників нерідко залишається той об'єктивний факт, що провідна словацька некомуністична політична сила – Демократична партія за легітимними результатами парламентських виборів 26 травня 1946 р. у Чехословаччині, перших після завершення Другої світової війни, однозначно перемогла у виборчих округах Словаччини, отримавши підтримку 61% виборців. Але внаслідок спільних дій комуністів і, на жаль, чеських громадянських політичних сил, так і не змогла в 1946-1947 рр. повністю скористатися виборчою перемогою і посісти головне місце у політичній системі Словаччини. Разом з Партією свободи і Партією праці та Комуністичною партією Словаччини Демократична партія входила до Національного фронту Словаччини та загальнодержавного Національного фронту чехів і словаків, граючи в ньому активну роль і представляючи некомуністичну альтернативу розвитку словацького суспільства. А її лідери займали важливі пости у повоєнних чехословацькому і словацькому урядах і законодавчих органах влади Словаччини та ЧСР. Ліворадикальні сили

змогли усунути авторитетних представників словацьких некомуністичних партій, насамперед Демократичної, з владних структур лише шляхом провокації «антидержавної змови» та неконституційної реконструкції вищих органів влади Словаччини восени 1947 р. і методом політичних чисток – після комуністичного путчу в ЧСР у лютому 1948 р. Перебіг цих процесів і подій з власного суб'єктивного погляду викладали у закордонних публікаціях спогадів і праць їх безпосередні учасники – в основному колишні діячі провідних некомуністичних партій – представники так званої першої хвилі чехословацької політичної еміграції на Захід після лютого 1948 р.

Моноідеологічна радянська і чехословацька історична наука 50-80-х років ХХ століття в основному виключно негативно тлумачила політичну діяльність громадянських партій в перші повоєнні роки як у Чехословаччині, в цілому, так і в Словаччині, зокрема. Єдиною спробою об'єктивної оцінки ролі і місця некомуністичних сил в 1944-1948 рр. була поява у Чехословаччині в 60-ті роки внаслідок політичної «відлиги» і Празької весни 1968 р. документальних і монографічних публікацій з історії повоєнного громадянського руху [1].

Придушення демократичного процесу оновлення чехословацького суспільства, розгортання «нормалізації» та насадження ортодоксально-комуністичного контролю за інтелектуальною діяльністю в країні протягом 70-80-х років примушували словацьких і чеських професійних істориків, які ризикували торкатися тем, пов'язаних із історією некомуністичних партій Словаччини, писати, принаймні, езоповою мовою та натяками або подавати об'єктивний матеріал опосередковано – через публікацію архівних та інших документів та через висвітлення стосунків словацьких громадянських сил із комуністами в період Словацького національного повстання 1944 р. і протягом перших повоєнних років. Але і в такому випадку для того, щоб результат його праць вийшов з друку у світ, вчений зобов'язаний був зображувати «реакційність» повоєнних словацьких некомуністичних сил.

Наступ «нової демократії» після 1989 р. розрушив чорно-білі стереотипні оцінки повоєнної історії Словаччини. Постеґодна критична

словацька і чеська історіографія впродовж 90-х років ХХ ст. випродукувала різні за гатунком та ідейною спрямованістю праці про діяльність некомуністичних сил у Словаччині періоду 1944-1948 рр. З-поміж них уваги заслуговують комплексні дослідження з історії перехідного повоєнного періоду в Словаччині представника старшого покоління словацьких істориків М.Барновського та молодого вченого Р.Летца [2]. Деякі аспекти політичної боротьби у Словаччині в перші повоєнні роки розглядалися на спеціальному засіданні спільної комісії чеських і словацьких істориків та у ряді збірників наукових праць, виданих впродовж 90-х років у СР. Автори даної статті також внесли посильний вклад у дослідження проблеми діяльності громадянських партій Словаччини другої половини 40-х років ХХ ст. в опублікованих індивідуальних монографіях та наукових статтях [3].

У цілому, за результатами ретельного вивчення архівних і опублікованих документів та інших джерел ми, як і інші професійні дослідники даного питання, прийшли до висновку, що Демократична партія та Партія свободи і Партія праці в Словаччині в повоєнний період були носіями некомуністичної альтернативи розвитку словацького і чехословацького суспільства. Провідна серед них – Демократична партія, яка представляла насамперед інтереси словацького селянства і підприємницьких кіл та значної частини кліру і прихожан католицької і євангелістської церков, орієнтувалася на відродження парламентської демократії в повоєнній ЧСР і співпрацю з іншими словацькими і чеськими політичними силами, не виключаючи комуністів. Демократична партія дійсно піднімала питання про збереження самоврядності Словаччини в рамках відродженої чехословацької державності та розширення компетенцій словацьких державних органів. Але повоєнні словацькі демократи аж ніяк не були прихильниками сепаратизму чи усамостійнення Словаччини. Тим більше – прибічниками словацького націоналізму та «людацтва» з прагненням відродити клерикальний режим словацької держави періоду правління Й.Тісо у роки Другої світової війни. А саме в цьому офіційно звинуватили Демократичну партію в 1947-1948 рр. політичні противники, у першу чергу КПЧ і КПС.

Трагедія словацьких демократів полягала в тому, що навіть ідейно близькі їм чеські громадянські партії досить стримано, якщо і не вороже, в 1946-1948 рр. ставилися до найбільшої словацької некомуністичної сили. Спекулюючи на вдуманій загрозі словацького «сепаратизму» і

«людацтва», комуністам вдалося створити єдиний загальнодержавний «шовіністичний» блок проти Демократичної партії. Але його некомуністичні учасники – інші громадянські партії Чехії, Моравії та Словаччини, не підтримавши чи й зрадивши словацьких демократів ще в 1946-1947 рр., тим самим розв'язали руки КПЧ і КПС та прокомуністичним чехословацьким каральним органам для розгрому після лютого 1948 р. всіх громадянських сил у Чехословаччині, починаючи із цих же самих некомуністичних партій.

Крім того, повоєнні словацькі демократи, притримуючись ідей діалогу, пошуку компромісу і співпраці в Національному фронті, конституційних, парламентських принципів, зовсім не були готові дати відсіч радикальним методам дискредитації і політичного протистояння, інтриг поза рамками досягнутих політичних домовленостей і правил, за межами положень конституції і законів. А їх політичні суперники, насамперед ліворадикальні сили, абсолютно не гребували брудними провокаційними методами, публічно фальсифікуючи і спотворюючи діяльність Демократичної партії та її лідерів. Комуністи у боротьбі за владу навіть постійно погрожували демократам, що виведуть на вулицю збройні загони. Для залякування демократичної більшості в Словаччині вони організували з'їзди і походи озброєних загонів колишніх партизанів. До речі, ці партизанські з'єднання було реанімовано у Словаччині через два роки після завершення Другої світової війни. А зброю колишнім партизанам було видано під приводом ніби то необхідності боротьби із загонами ОУН-УПА, які через чехословацьку територію пробивалися на Захід. Гвинтівка – як «останній аргумент» була застосована КПЧ і під час урядового путчу в Празі в лютому 1948 р. Правда, замість словацьких партизанів вулицями чехословацької столиці марширували ніби то невідомо ким озброєні загони «народної», «робітничої» міліції. Важко за таких «правил гри» звинувачувати як словацькі, так і чеські громадянські партії у пасивному опорі комуністичній загрозі в 1947-1948 рр.

Реальний перебіг політичної боротьби в Словаччині у 1947 р. – на початку 1948 р. був складним і суперечливим. Демократична партія від заснування у 1944 р. пройшла до 1947 р. шляхом трансформації із спонтанно сформованих громадянських антифашистських груп у представництво демократичних аграрних і підприємницьких кіл Словаччини. Задля відображення інтересів ширших прошарків громадськості в програмні положення партії були включені принципи гуманної демократії та

християнства – засади солідаризму. Але і такі ідейні зміни не врятували Демократичну партію від нападу ліворадикальних сил. Приводом для загострення внутрішньополітичного становища у 1947 р. стали твердження КПС і деяких груп ветеранів антифашистської боротьби, що в Словаччині послідовно не здійснюються завдання очищення громадського життя від залишків «людацтва». Ця проблема стала потенційним вогнищем напруги між ідейно відмінними політичними партіями, що ще більше ускладнювало їх співробітництво. КПС взагалі вважала головним завданням усунути найактивніших діячів демократів, наприклад, М.Кветка, Р.Фраштацького та інших з провідних позицій у владі та господарській сфері. Для цього КПС намагалася підключити до процесу «очищення» і масові громадські організації, які комуністи поступово брали під свій контроль.

Загострення ситуації в Національному фронті чехів і словаків у 1947 р. комуністи використали для того, щоб на засіданні цього загальнодержавного органу 11 червня 1947 р. пред'явити наперед підготовлений тенденційний матеріал про «підrivну діяльність» Демократичної партії. Але їм так не вдалося повністю виконати завдання, поставлене пленумом ЦК КПЧ 4-5 червня 1947 р.: «не допустити, щоб чеська і словацька реакція об'єдналися»[4]. Чеські і словацькі некомуністичні партії виступили спільно. Результатом засідання НФ стало рішення, яке прямо не засудило політику Демпартії, як цього вимагали комуністи. Але все-таки для КПЧ і КПС та організації, які їх підтримували, були розв'язані руки для подальшого наступу на Демократичну партію.

Демпартія восени 1947 р. вимушена була вести три важливі політичні битви за своє існування: звинувачення у антидержавній змові, розв'язання осінньої політичної кризи, як цього спровокували комуністи за допомогою профспілок і колишніх партизанів, не менш важливим було вирішення внутрішньопартійних суперечок, які стали результатом кампанії проти Демократичної партії, і проявилися у спробах І.Пієтора створити католицьку партію або змінити керівництво Демпартії, та прагненнях інших груп демократів (Я.Кіселя, Й.Шевчик, М.Поллак), підтримуваних комуністами, здійснити внутрішньопартійні перетворення.

На розвиток політичної ситуації восени 1947 р. значний вплив мала заява Міністерства внутрішніх справ Чехословаччини від 15 вересня 1947 р. про розкриття «антидержавної змови» в Словаччині. Це «розкриття» та осіння політична криза, яка наступила за ним, були

наслідком довготривалих дій і орієнтації компартії на захоплення влади. У політичну групу вступили три основні чинники. Першим було прагнення комуністів здійснити соціалістичну революцію під патронатом СРСР шляхом «чехословацьким шляхом», тобто не збройним переворотом, а з використанням елементів парламентаризму, хоча далеко не конституційними засобами. Другим фактором словацької політики була Демократична партія, яка задля перемоги на виборах об'єднала громадянські прошарки суспільства, за підтримки католицького духовенства. На свій бік вона завоювала не тільки прочехословацькі кола суспільства, але й католицький електорат, частина якого раніше підтримувала «людацтво». Третім чинником був реально існуючий рух опору повенню відродженню Чехословацької Республіки, який спирався на емігрантські групи колишніх діячів і прихильників самостійної Словаччини періоду 1939-1945 рр. Активність цих трьох основних елементів та інших суспільних факторів спричинила ускладнення політичного розвитку Словаччини в 1947 р.

Видимо правдивість розкриття «антидержавної змови» надав той факт, що у Словаччині і за кордоном існували групи, метою яких було відновлення самостійної Словацької республіки. Становище, у якому знаходилася Словаччина після Другої світової війни, вони вважали незаконним. Про діяльність цих груп існує багато матеріалів, накопичених правоохоронними органами. Представники вказаних кіл намагалися встановити контакти із легально функціонуючою Демпартією. Компартія та контрольовані нею правоохоронні структури спробували використати діяльність антидержавних груп для компрометації Демократичної партії. Відбувалася криміналізація партії в цілому і її провідних діячів зокрема за будь-які контакти із підпіллям та еміграцією, за їх погляди і переконання. Штучно створювалися схеми, щоб довести зв'язки керівництва Демпартії, у першу чергу її генеральних секретарів Й.Кемпного і М.Бугара із закордонною античехословацькою еміграцією. Насправді ж, у жодному випадку це не було реагування на конкретні «підrivні» дії Демпартії, як стверджували комуністи.

З детальною доповіддю про «антидержавну змову» в Словаччині виступив 5 листопада 1947 р. у Конституційнодавчих Національних Зборах ЧСР міністр внутрішніх справ Вацлав Носек (КПЧ). Аналогічний матеріал представив у Словацькій Національній Раді 19 грудня 1947 р. уповноважений (міністр) із внутрішніх справ Словаччини М.Ферйєнчик. В.Носек у

виступі назвав «змову» 1947 р. більшою за масштабами, ніж навіть та, яка привела до краху Чехословащини у 1938-1939 рр.

Чітко проглядається, що у цій кампанії противникам Демократичної партії вдалося поєднати в одне ціле два принципово відмінні явища. Діяльність нелегальних груп, які працювали на базі людацької ідеології, розповсюдження листівок, що пропагували тісовську Словацьку республіку та контакти підпільників з людацькою еміграцією, з одного боку, а з іншого – спроби «католізувати» Демпартію, які робили в легально можливих рамках представники так званого католицького крила партії і частина прихильників цієї ж лінії, які не були членами Демпартії, але намагалися заснувати Християнсько-республіканську партію. Ліві свідомо ігнорували цю відмінність, що дозволило підвести під поняття антидержавної діяльності намагання деяких представників католицького крила посилити християнсько-національну спрямованість програмних положень демпартії. У доповіді міністра внутрішніх справ ЧСР В.Носека тому вдалося «доказово» зв'язати в єдиний ланцюг наступне: реально існують групи, які працюють за кордоном для відродження самостійної Словацької республіки, в самій Словаччині 300 тис. колишніх «людаків» вступили до нових партій або дистанціювалися від політичного життя, але продовжують існувати групи населення, які надалі підтримують програму словацької самостійності, насамперед молоді інтелектуали об'єднуються під цим гаслом і намагаються встановити контакти з еміграцією, так само, як закордонні центри прагнуть контактувати з ним. До цих більш-менш реальних явищ Міністерство внутрішніх справ і словацькі правоохоронні органи штучно долучили природне прагнення Демпартії до включення словацьких католиків у активне політичне життя і створили фікцію антидержавної змови. Метою формування такого міфу було прагнення знищити єдину політичну силу, яка стояла на шляху захоплення комуністами влади в Словаччині – Демократичну партію. Міністр внутрішніх справ

у доповіді від 5 листопада 1947 р. стверджував, що передвиборча політична угода керівництва Демпартії з католиками, укладена весною 1946 р., легалізувала людацьке підпілля і знову включила його в політичне життя. «Якщо б людацька кліка, – говорив В.Носек, – не спиралася на Демократичну партію, і, якщо б офіційне керівництво Демпартії не захищало цих людаків, у Словаччині було б здійснено очищення...»[5]. Міністр прямо назвав більшість «змовників» членами Демпартії або її прихильниками.

Метою кампанії навколо «антидержавної змови» та осінньої політичної кризи 1947 р. було прагнення КПС і КПЧ змінити політичну структуру Словаччини, а далі – і склад Корпусу Уповноважених (уряду) та національних комітетів на місцях. Щодо Демпартії розглядалися 3 варіанти: перший – вилучити партію з влади; другий – поставити дискримінаційні умови для подальшої її участі у владі; третій – розпустити Демократичну партію[6]. Слід констатувати, що Демократична партія опинилася у вимушеній обороні. Компартія інспірувала різкий виступ профспілок проти чільних представників Демпартії у словацькій владі. Осіння 1947 р. криза в Словаччині було підготовлена Президією ЦК КПС і ЦК КПЧ. Голова Корпусу Уповноважених – комуніст Г.Гусак оголосив відставку словацького уряду. Після тривалих переговорів під тиском з боку комуністів керівництво Демпартії змушене було погодитися на реорганізацію влади. Демократи втратили більшість і словацькому уряді, який фактично потрапив під контроль КПС.

Таким чином, підготовкою і провокуванням «антидержавної змови» у Словаччині та звинуваченням Демократичної партії у співробітництві із «людацьким» підпіллям і словацькою еміграцією на Заході комуністи восени 1947 р. здійснили урядовий переворот у Братиславі. Громадянські політичні сили потерпіли поразку. Події 1947 р. у Словаччині стали «генеральною репетицією» захоплення компартією влади у Чехословаччині в цілому в лютому 1948 р.

ЛІТЕРАТУРА

1. Див.: Марьяна В.В. Чехословацкая историография: перипетии движения к «бархатной революции» (1945-1989 гг.)//Революции 1989 года в странах Центральной (Восточной) Европы. Взгляд через десятилетие. - М., 2001. - С.143-158.
2. Barnovsky M. Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zapasy na Slovensku v rokoch 1945-1948.-Bratislava,1993; Letz R. Slovensko v rokoch 1945-1948. Na ceste ku komunistickej totalite.-Bratislava,1994.
3. Вовканич І.І. Чехословаччина в 1945-1948 рр. Нарис історії перехідного періоду. -Ужгород,2000; Sutaj S. Občianske politické strany na Slovensku v rijkch 1944-1948. -Bratislava, 1999.
4. Plevza V., Řehufek M. Viřázná revolúcia. - Bratislava, 1978. - S. 149-151.
5. Slovensky Narodny Archiv (SNA),Bratislava. - F. S - 25 -1.
6. SNA. - F. ÚV KSS. Predsednfctvo. - Kart. 788.

SUMMARY

CIVIL PARTIES OF SLOVAKIA IN 1947: THE REASONS OF POLITICAL DEFEAT

Vovkanych I. (Uzhhorod), Shutay Shtefan (Kositse)

The article deals with preconditions of the political crisis in Slovakia in 1947 and the defeat of the civil (non -communist) parties, the Democratic Party in particular, in the struggle for power with the communists. The provocative character of accuse the Democratic Party of «anti-state collusion» by the left forces is underlined.

РЕЗЮМЕ

ГРАЖДАНСКИЕ ПАРТИИ В 1947 г.: ПРИЧИНЫ ПОЛИТИЧЕСКОГО ПОРАЖЕНИЯ

Вовканич И. (Ужгород), Шутай Ш. (Кошице)

В статье рассматриваются предпосылки политического кризиса в Словакии в 1947 г. и причины поражения гражданских (некоммунистических) партий, в частности ведущей из них – Демократической партии, в борьбе за власть с коммунистами. Подчеркивается провокационный характер обвинения левыми силами Демпартии в «антигосударственном сговоре».

ПИТАННЯ ОСВІТИ В ДІЯЛЬНОСТІ НАРОДНИХ КОМІТЕТІВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

КЛЯП М.І. (Ужгород)

Події, що відбувалися в Закарпатті більш як півстоліття тому, мали величезний вплив на долю населення краю. Перший з'їзд Народних комітетів, що відбувся 26 листопада 1944р., повинен був дати відповідь на питання: як бути, куди йти визволеному з-під фашистів Закарпаттю. Рішення делегатів з'їзду, як відомо, було одностайним: домагатися возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. На з'їзді було створено орган виконавчої влади Закарпатської України – Народну раду, яка повинна була перетворити в життя народну вимогу про возз'єднання.

Діяльність Народної ради Закарпатської України, сільських і міських Народних комітетів була багатопланою. Першочерговим завданням була відбудова зруйнованого фашистами і ходом фронту народного господарства і культури, налагодження нормального життя. З ініціативи Народних комітетів і Народної ради проводилися глибокі перетворення, часто за

радянським взірцем, як в галузі економіки, так і в галузі культури, охорони здоров'я населення.

Метою даного дослідження є вияснити, що було зроблено Народними комітетами як органами нової влади в галузі освіти. Політика в галузі освіти завжди була надійним мірилом рівня культурного стану суспільства, демократичності держави. Ця проблема уже привертала увагу дослідників. Перший крок по вивченню діяльності Народних комітетів у галузі освіти зробив визначний учений, педагог А.Ігнат. У 1957р. він видав першу книжку про розвиток освіти в Закарпатті за перше повоєнне десятиліття, в якій кілька сторінок відведено періоду діяльності Народних комітетів¹. Автор розповів про хід відбудови шкіл і перші кроки в організації навчання.

Більш глибоко це питання вивчав один із організаторів освіти в Закарпатті, активний дослідник її історії В.Гомоннай². У його моне-